

متن کامل سخنرانی دکتر احمد شاکرنژاد با عنوان «تحلیل گونه‌های معنویت‌گرایی بر اساس بیانات رهبر انقلاب»

معنویت در بیانیه گام دوم بر عدالت و زندگی اجتماعی تکیه دارد

معنویت و اخلاق دومین توصیه مهم رهبر انقلاب در بیانیه گام دوم است. ایشان تأکید دارند: «معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه‌است؛ بودن آنها، محیط زندگی را حتی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبودن آن حتی با بر خور داری مادی، جهنم می‌آفریند.» فرمایشات رهبر انقلاب در باب معنویت این سؤال را به ذهن می‌بادد می‌کند که معنویت مورد نظر ایشان چه معنویی است و چه تفاوتی با معنویت‌های عارفانه، صوفیانه یا سکولار دارد. در کرسی ترویجی «تحلیل گونه‌های معنویت‌گرایی در جمهوری اسلامی ایران» که در آبان ماه سال جاری به همت پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی برگزار شد، در ابتدای این نشست دکتر احمد شاکرنژاد، عضو هیئت

با گونه‌شناسی معنویت‌گرایی جدید، ۱۴ نوع گونه‌شناسی در زبان فارسی یافت شد که از این ۱۴ نوع، ۱۲ نوع از آنها بازخوانی، بازنویسی یا ترجمه گونه‌شناسی‌های غربی هستند. مورد از این ۱۴ مورد نیز دایه این را دارند که گونه‌هایی تولیدی با استفاده از روش‌های کیفی هستند. ایده بنده این است که اگر قرار باشد ما به گونه‌شناسی جدید در زمینه معنویت دست پیدا کنیم این گونه‌شناسی باید فراتر کبیی از گونه‌شناسی‌های موجود باشد تا درک کامل‌تری از این پدیده به ما نشان دهد ولی از آن جایی که داده‌های این فراتر کبپ هنوز فراهم نیست و گونه‌شناسی‌های کافی و لازم را نداریم اقدام به تولید بعضی از گونه‌شناسی‌های ممکن کرده‌ام. در این راستا یکی از راه‌هایی که به ذهنم رسید گونه‌شناسی بر اساس دیدگاه بزرگان جریان‌ساز فرهنگی در ایران است. به همین منظور در مرحله نخست به واکاوی بیانات مقام معظم رهبری پرداختم. هدف از این پژوهش شناسایی انواع معنویت بر اساس دیدگاه‌های ایشان و نسبت بین آنها بود. من سعی کردم انواع پژوهش‌های موجود پیرامون دیدگاه رهبری درباره معنویت را مورد مطالعه قرار دهم در این بین پژوهش آقای محمدجواد رودگر و پژوهش آقای مظاهری‌سیف از کارهای دیگر جدی‌تر است. هر دوی این محققین وقتی به بحث معنویت از دیدگاه رهبری پرداخته‌اند تأکید ویژه‌ای کرده‌اند که این معنویت متمایز از معنویت‌های دیگر است.این معنویت به شدت اجتماعی و معنویتی در بطن زندگی است و اجمالاً هم اشاره کرده‌اند که وجوه انقلابی و سیاسی دارد. در کنار جنبه‌های مثبت، دو نقص در این پژوهش‌ها می‌توان مشاهده کرد. یکی اینکه تفاوت یا نسبت معنویت در بطن زندگی با معنویت انقلابی از دیدگاه رهبر انقلاب مشخص نشده و نقص دوم اینکه نسبت معنویت مورد نظر رهبر انقلاب با دیگر مدل‌های معنویت اشاره شده در بیانات ایشان تبیین نگر دیده است. مشخص نیست چیزی که رهبری نفی می‌کنند چه نسبتی با آنچه که تأیید می‌کنند دارد. در پژوهش من که خدمت‌تان ارائه می‌کنم، تلاش شده این دو نقص پوشش داده شود.

■ **اصطلاح‌سازی‌های اخیر از واژه معنویت**

واژه معنویت در قرن هشتم با ترجمه احیا علوم‌الدین در ادبیات ما رواج پیدا کرد اما تا همین اواخر که از معنویت اصطلاح‌سازی شد، در حد واژه باقی مانده بود. به عبارت دیگر تا چند دهه پیش وقتی صحبت از معنویت می‌شد، منظور همان معنوی و غیر مادی بودن یا باطنی بودن در برابر ظاهری بودن، بود اما اصطلاح‌سازی‌های اخیر موجب شده بار معنایی معنویت چیزی بیشتر از یک واژه باشد. این اصطلاح‌سازی‌ها را در سه دسته می‌توان بر شمرد:

۱- ادبیات صوفیانه: در این ادبیات معمولاً منظور از معنویت ارتقای روح و روحانیت انسان در قالب سنت تصوف یا عرفان کلاسیک اسلامی است.
۲- ادبیات روانشناسانه: در اینجا منظور ارتقای روان انسان، نه روح آن است. در بعضی قرانته‌ها از دینداری لیبرال و در باز تولید بعضی از معنویت‌های عصر جدید در زبان فارسی، این اصطلاح‌سازی ایجاد شده است.
۳- بیانات و فرمایشات بنیان‌گذاران انقلاب به‌ویژه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای: در اینجا معنویت به معنای ارتقای روح و فراتر از ماده رفتن منظور

است اما در بطن زندگی اتفاق می‌افتد و یک افزونه استکبار‌ستیزی هم دارد. این اصطلاح کاملاً جدید است و هیچ جامعوی بودن مسلولی با استکبار‌ستیزی یا انقلابی‌گری گریخته نشده؛ همین باعث شده معنای جدیدی خلق شود که آن را تعبیر به معنویت از دیدگاه رهبر انقلاب می‌کنیم.

■ **روش استخراج مدل‌های معنویت از بیانات رهبر انقلاب**

برای استخراج معنویت‌های به رسمیت شناخته شده و نفی شده در بیانات رهبر انقلاب و نسبت‌سنجی آنها با یکدیگر، ۷۷۲ مورد از بیانات ایشان را انتخاب و کدگذاری باز کرده‌ام و سپس با مدل گونه‌شناسی معنویت آقای «فلیپ شلدراک» کدگذاری محوری انجام داده تا گونه‌های اشاره شده احصا شود. سپس با مدل ابداعی دیگری ضمن کدگذاری گزینشی، معنویت محوری مد نظر رهبر انقلاب و نسبت سایر مدل‌ها با آن را سنجیدم.

■ **انواع مدل‌های معنویت**

آقای شلدراک، الهی‌دان مسیحی که در رشته

من در ابتدا و پیش از بررسی مدل‌های ذکر شده در بیانات رهبر انقلاب، ویژگی‌های هر یک از این چهار مورد را عرض می‌کنم و توضیح می‌دهم رهبر انقلاب با چه شاخصه‌هایی به ارزیابی هر یک از این چهار مورد پرداخته‌اند.

۱- معنویت زاهدانه یا تارکانه از دیدگاه مقام معظم رهبری، مانع اصلی زندگی معنوی را زندگی مادی می‌داند و به دنبال این است که با ترک کردن زندگی مادی و عزلت‌گزینی از جمع و اجتماع فرآیند معنوی را تسهیل کند. ایشان در همین حال واژه زهد یا زاهد را برای امام خمینی (ره) و برخی از ائمه به کار می‌برند که نشان می‌دهد زهد به طور صددرصد از نظر ایشان نفی نمی‌شود بلکه آن چیزی که از معنویت زاهدانه، نفی می‌شود بی‌تفاوتی نسبت به اجتماع، دکان‌داری، سلطه‌پذیری و انفعال است. شاید اگر بخواهیم در بیانات رهبر انقلاب مصادقی برای این معنویت پیدا کنیم، می‌توان به بعضی یا برخی از تصوف خانقاهی اشاره کرد. هرچند که همین هم به طور کلی نفی نشده است ولی از این جهت که تحت عنوان زهد و معنویت به دکان‌داری می‌پردازند یا اینکه به مواهب دنیوی و استعدادهای خدادادی بی‌اعتنا هستند، مصداق این معنویت می‌شوند.

۲- معنویت عارفانه به دنبال تجربه‌ درونی و تجربه مبتنی بر معرفت از خداوند است و سعی می‌کند از راه تهذیب به آن دست پیدا کند؛ البته تعادلی را بین زهد و معرفت ایجاد و از تکنیک زهد هم استفاده می‌کند اما هدفش بیشتر خودشناسی و خداشناسی است. افرادی که از این مکتب در بیانات رهبر انقلاب تمجید شده‌اند، می‌توان به ملاصدرا، سیدحیدر آملی و افرادی از مکتب تربیتی نجف همچون بزرگانی چون آقایان شوشتری، بهاری، حسین قلی‌همدانی، سیدعلی قاضی، علامه طباطبایی و بهجت اشاره کرد. و البته جالب است متصوفانی مانند مولانا، بابیزد، صفی‌الدینی اردبیلی و خرقانی نیز مورد تمجید ایشان واقع شده‌اند که مصداق عارف واقعی نه تصوف دکان‌دار تلقی می‌شوند. یعنی ایشان مرزی بین معنویت زاهدانه و عارفانه قرار داده و افرادی را نظیر کسانی که نام بردم در زمره معنویت

خود در مظان گرفتار شدن در آلودگی‌هاست. ایشان به نقل از مولوی می‌گویند، وقتی انسان خودش را با آب می‌شوید، کم‌کم آن آب طاهر کثیف می‌شود و باید فکری هم برای آن آب کرد. یعنی این‌ افرادی که با معنویت انقلابی در میدان مجاهدت هستند، خودشان کم‌کم دچار آلودگی‌هایی می‌شوند که باید به آن توجه جدی‌ای داشت.

■ **معنویت اشاره شده در بیانیه گام دوم**

آیت‌الله خامنه‌ای در بیانیه گام دوم انقلاب

نیز معنویت پیامبرانه و انقلابی را ترسیم

می‌فرمایند. تعریف رهبری از واژه معنویت و

اصطلاح‌سازی که ایشان انجام داده‌اند، مطابقت

کامل با معنویت پیامبرانه دارد. این معنویت با

بی‌عدالتی، سلطه‌پذیری، انفعال اجتماعی و عدم

درگیری در اجتماع سر ستیز دارد. همچنین

ایشان برای برطرف ساختن چالش‌هایی که

بیان شد، مخاطبان را توجه جدی می‌دهند که

معنویت را باید با «شیوه معقول» و «بدون قوه

قاهره» بسط داد که این همان تأکید ایشان بر

شاخصه رفتار سنجیده را نشان می‌دهد.

■ **روش کشف معنویت اصلی از دیدگاه رهبر انقلاب**

تا بدین جاتوجه شدیم که چهار نوع معنویت،

تارکانه، عارفانه، کاربردی و پیامبرانه را می‌توان

از دیدگاه مقام معظم رهبری به دست آورد اما

برای اینکه متوجه شوم کدام یک از این چهار تا

معنویت اصلی از دیدگاه ایشان است و بقیه این

معنویت‌ها چه نسبتی با معنویت اصلی برقرار

می‌کنند، حداقل سه راه داشتم. یکی این بود

که آن ۷۷۲ فیش را مورد تحلیل محتوای

کمی قرار دهم تا ببینم از نظر عددی، رابطه

کدام از آن مدل‌ها به چه میزان در فرمایشات

رهبری موجود است و از این طریق معنویت

اصلی را پیدا کنم. روش دوم این بود که با

استفاده از مدل ایروتسو که رابطه همنشینی

و جانشینی را بیان می‌کند، کلیدواژه‌های هر

یک از مدل‌های معنویت را نسبت به یکدیگر

می‌سنجیدم تا مشخص کنم آنها که رابطه

همنشینی دارند از هم دور‌تر و آهلبایی که رابطه

جانشینی دارند به یکدیگر نزدیک‌ترند. مثلاً

اگر بتوانیم کلمه استکبار‌ستیزی را بر داریم و

به جای آن معنویت بگذاریم، این نزدیک‌ترین

است ولی اگر مسئولیت اجتماعی را برداریم

و نتوانیم معنویت را به جای آن بگذاریم این

دور‌ترین است اما من هیچ کدام از این دو

روش را در پیش نگرفتم و مدل سوم‌ی را

مقبول‌ترین معنویت از نگاه رهبری، معنویت پیامبرانه یا انقلابی است. در این مدل فرد به دنبال کسب معنویت از لایه‌لای زندگی عرفی و دنیوی است. تفاوتی که این معنویت با معنویت کاربردی دارد این است که نه تنها به مسئولیت اجتماعی و کمک به مردم توجه می‌شود بلکه راهکار اصلی این کمک استقرار عدالت اجتماعی یاد می‌شود

عارفانه می‌دانند.

اگر نقد رهبری بر معنویت تارکانه منغل بودن، عدم حساسیت اجتماعی و سلطه‌پذیر بودن آنهاست نقد ایشان بر معنویت عارفانه نیز قلمبه سلمبه‌گویی آنها و به عبارتی نخبگانی کردن گفت‌وگوسات که موجب می‌شود مردم حرف آنها را نفهمند. نکته دیگر اینکه ممکن است در این معنویت به وجوه سیاسی و اجتماعی دین نیز توجه نشوده؛ هرچند که این معنویت نسبت به مدل اول ارجحیت پیدا می‌کند.

۳- معنویت کاربردی را در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای (حفظه‌الله) معمولاً می‌توان در مواردی یافت که واژه معنویت رابطه همنشینی و جانشینی با بطن زندگی، حیات طیبیه، ارتباط دائمی با خداوند، تکلیف‌محوری، نوع‌دوستی، مسئولیت‌پذیری و فداکاری دارد. معنویت کاربردی به رغم معنویت زاهدانه و عارفانه، معنویت را نه در خلوت یا در ادبیات نخبگانی بلکه در بطن زندگی می‌جوید. در این مدل، عملاً در تجارب زندگی روزمره باید به دنبال معنویت بود نه در یک بافت خاص و ایزوله شده گلخانه‌ای. شاید تمجید رهبری از علمایی چون فیض کاشانی، نراقین، شیخ محمد قزوینی و بزرگان معاصری مثل عزیزالدین خوشوقت و حائری شیرازی به علت همین معنویت کاربردی از دیدگاه آنها باشد.

البته آفت این نوع از معنویت این است که در این مدل، افرادی را می‌توان یافت که به طور غیردینی به معنویت رسیده‌اند. مثلاً رهبر انقلاب می‌فرمایند ممکن است یک نفر از روی حب ناسیونالیستی این کارها (خدمت به دیگران و فداکاری) را انجام دهد اما این معنویت درستی نیست چون در این حالت تقرب الهی و جود ندارد و برای خداوند نیست. یعنی معنویت کاربردی ممکن است به نوعی معنویت سکولار تبدیل شود. نقد دوم این است که ممکن است تبدیل به جاه‌طلبی شود. وقتی فردی به اجتماع کمک می‌کند، می‌تواند خودش را در این کمک کردن، ببیند.

۴- اما مورد آخر یعنی معنویت پیامبرانه یا انقلابی، معنویی است که روش انتخابی من نشان می‌دهد این مدل مقبول‌ترین معنویت از نگاه رهبری است. در این مدل همچون معنویت کاربردی، فرد به دنبال کسب معنویت از لایه‌لای زندگی عرفی و دنیوی است. تفاوتی که این معنویت با معنویت کاربردی دارد این است که نه تنها به مسئولیت اجتماعی و کمک به مردم توجه می‌شود بلکه راهکار اصلی این کمک استقرار عدالت اجتماعی یاد می‌شود. به عبارتی معنویت پیامبرانه همان معنویت کاربردی است که تأکید بر عدالت اجتماعی، کمک به مظلوم و مبارزه با ظلم و ظالم دارد. اگر دقت کنید در بیانات رهبر انقلاب معنویت همنشینی فراوانی با واژه عدالت یا واژگانی مثل جهاد، جبهه، مجاهدت، حساسیت اجتماعی و استکبار‌ستیزی دارد. مورد دیگر در مدل معنویت پیامبرانه تصریح ویژه رهبر انقلاب بر تقواست که در دیدار با پاسداران انقلاب اسلامی بر آن تأکید داشتند.

■ **چالش‌های معنویت پیامبرانه و انقلابی**

رهبر انقلاب چالش‌هایی را هم بر سر راه این نوع معنویت برمی‌شمرند. نخست اینکه از دیدگاه ایشان ممکن است افرادی که معنویت پیامبرانه یا انقلابی می‌ورزند، دچار رفتارهای نسنجیده شوند. در همین راستا ایشان مثال جالبی از مولوی نقل می‌کنند. این مثال داستان دختری مسیحی است که به اسلام علاقه‌مند شده اما پدر و مادرش بسیار نگرانتند. پدر این دختر برای منصرف کردن دخترش تر فندی می‌زند. او مؤذن بدصدایی را در شهر پیدا می‌کند و می‌گمارد تا هر صبح اذان بگوید. از طرفی به دختر می‌گوید اگر می‌خواهد دینی را که به آن علاقه‌مند شده در ک کند، صبح‌ها به اذانی که این آقا می‌گوید به دقت توجه کند. کم‌کم دختر با شنیدن صدای پدر می‌مؤذن از اسلام زده می‌شود.

چالش دیگری نیز وجود دارد که باز ایشان آن را در قالب مثالی توضیح می‌دهند. رهبر انقلاب معتقدند این معنویت چون با آلودگی‌های جامعه مبارزه می‌کند،

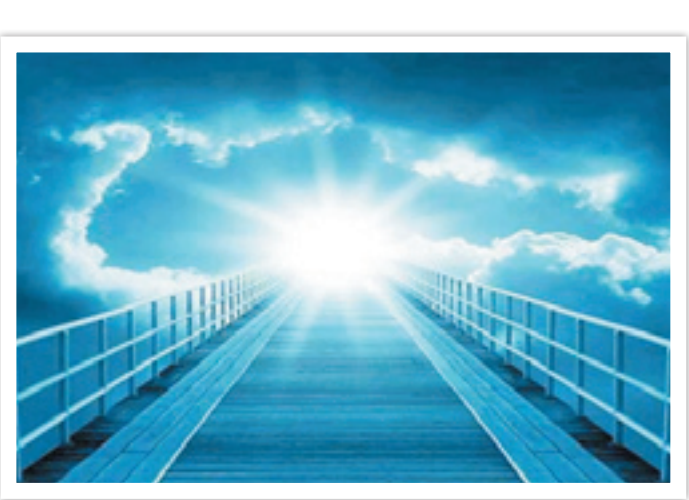
این معنویت همه این مؤلفه‌ها را دارد. به عبارتی بر اساس قرآن و سیره است، سعی می‌کند در سطح فردی به تقوا توجه، در سطح جمعی با نوع انسان‌ها همیاری و در سطح اجتماعی مبارزه سیاسی و استکبار‌ستیزی کند. شاید بتوانیم مکتب تربیتی نجف را که در بیانات رهبری از آن تمجید شده یا بعضی از جریانات را که سخن از عرفان اهل بیته می‌کنند اما روحیه استکبار‌ستیزی برای آنها موضوعیت ندارد، از جمله جریانات معنوی هم‌خانواده با معنویت اصلی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای دانست.

■ **معنویت خشتی نسبت به معنویت مورد نظر رهبر انقلاب**

گونه خشتی، معنویی است که طبق تعریف ارائه شده تنها در یکی از مؤلفه‌ها، آن هم بحث ارتقای فردی، شریک است. یعنی به جنبه فردی معنویت توجه دارد. در این مدل انسان باید دارای تقوای درون باشد و با عوامل مادی مبارزه کند. این مدل توجهی به بعد جمعی و اجتماعی ندارد و بالطبع مسئله استکبار‌ستیزی در آن مطرح نیست. شاید به عنوان مثالی از گونه خشتی بتوان به مدل‌های صوفیانه اشاره کرد که به تعبیر رهبری دچار دکان‌داری هستند و زمینه سلطه‌پذیری را مهیا می‌کنند. همچنین شاید بتوان اسلام رحمانی را نیز با تردید جزو همین مدل دانست؛ البته من فکر می‌کنم اسلام رحمانی به طور کلی از منظر رهبری تقبیح نمی‌شود بلکه آن اسلام رحمانی‌ای نفی می‌شود که زمینه لیبرالیسم دینی، اومانیسیم غربی و سلطه‌پذیری را فراهم می‌کند و به نوعی خشتی است.

■ **گونه رقیب با معنویت مورد نظر رهبر انقلاب**

گونه رقیب معنویت مورد نظر آیت‌الله خامنه‌ای که کاملاً در تضاد با آن است، در هیچ کدام از مؤلفه‌ها شریک نمی‌شود. در فرمایشات رهبر انقلاب به این نوع معنویت‌ها با اصطلاحاتی مثل عرفانی‌های ساختگی، دکان‌داری‌های به ظاهر معنوی، احیای ادیان منسوخ، عرفان‌های مادی پوچ و عرفان‌های وارداتی اشاره شده است. ویژگی اصلی این عرفان‌های کاذب این است که زمینه سلطه‌پذیر کردن مردم هستند. ویژگی دوم این معنویت‌ها مادی بودن آنها و دوری از مؤلفه‌های دینی مورد اشاره رهبر انقلاب است. معنویت‌های غیردینی‌ای که در تقسیم‌بندی شلدراک به آن اشاره شد از این دست هستند.

■ **معنویت از منظر رهبر انقلاب با دسته‌بندی رویوالیست**

رویوالیست، معنویت‌ها را به «دنیاستیز»، «دنیاپذیر» و «تطبیق‌کننده با دنیا» تقسیم می‌کند. اگر مطابق این تقسیم‌بندی هم بخواهیم مدل مورد نظر آیت‌الله خامنه‌ای و نسبت مدل‌های دیگر با آن را تبیین کنیم معنویت «دنیاپذیر» کاملاً رقیب معنویت مورد نظر رهبر انقلاب است. معنویت «دنیاستیز» نیز خیلی خیلی استعداد این را دارد که در جایگاه ستیز با مدل ایشان قرار بگیرد، هر چند که در حالت طبیعی این طور نیست اما معنویت «تطبیق‌کننده با دنیا» که سر ستیزی با دنیا ندارد و هم و هم‌عملی اش هم دنیا نیست اما به اقتضائات دنیوی توجه دارد، معنویت

مقبول از نگاه ایشان است.

■ **نتیجه‌گیری**

طی آنچه ذکر شد، ضمن مفهوم‌سازی معنویت از دیدگاه رهبر انقلاب، نسبت معنویت‌های دیگر با معنویت مدنظر رهبری مشخص شد و فهمیدیم همه آنچه معنویت غیرپیامبرانه نامیده می‌شود، از دیدگاه رهبری نفی نمی‌شود بلکه با یک درجه و تعریفی خاص مورد پذیرش ایشان هستند. همچنین مشخص شد سر ستیز اصلی معنویت مدنظر رهبر انقلاب با معنویی است که به عبارتی دنیاپذیر است. البته می‌دانم انتقاداتی به این حرف‌ها وارد است.

■ **پس از ارائه دکتر شاکرنژاد، حجت‌الاسلام محمد علم‌زاده‌نوری و دکتر محمدسوری انتقادات و ابهاماتی را ناظر به ایده ایشان مطرح کردند که دکتر شاکرنژاد نیز به‌صورت اجمالی به آنها پاسخ داد که متأسفانه به دلیل محدودیت صفحه و همچنین گسترده‌ی بحث، چاپ کامل گفت‌وگوهای ردوبدل شده امکان‌پذیر نبود. شما مخاطب گرامی می‌توانید صوت کامل این نشست را در کانال پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی در پیام‌رسان ایتا با شناسه @isca_seda یا در لینک نسخه الکترونیکی همین صفحه در سایت جوان آنلاین به نشانی www.javanonline.ir مشاهده فرمایید.**